

Т. А. КОСТЕЦЬКА

Тетяна Анатоліївна Костецька, кандидат юридичних наук, доцент, ст. науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ: ДЕЯКІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Визнання і закріплення у конституційному законодавстві фундаментальних прав та свобод людини і громадянина, наділених юридичним верховенством, їх обсяг, зміст, гарантії реалізації у сучасних умовах є однією з актуальних, пріоритетних і найважливіших проблем, ефективне вирішення яких стає яскравим свідченням рівня розвитку будь-якого суспільства, його інститутів, держави, її політичного режиму, ступеню їх демократизації.

Конституція України, втілюючи міжнародно-правові стандарти конституційного статусу людини, встановила, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Основного Закону). Втілення цього принципу має здійснюватися наявністю дієвого організаційно-правового механізму забезпечення конституційних прав, свобод, що фактично є досить розгалуженою системою, яка охоплює своїм регулюючим впливом усі найважливіші сфери життєдіяльності людини: особисту (приватну), політичну, соціальну, економічну, культурну та ін. Наука конституційного права містить сталу класифікацію прав людини, а юридично пріоритетні в системі національного права конституційно-правові норми визначають загальні засади, напрями розвитку правового регулювання різноманітних видів суспільних відносин, що виникають з їх реалізацією, охороною. Це повною мірою стосується інформаційних відносин, які є порівняно новим об'єктом правового забезпечення. Загальновизнано, що виникнення, розвиток таких відносин зумовлено значним зростанням ролі інформації, інформаційних: ресурсів, продуктів, технологій; формуванням інформаційного суспільства, глобалізацією інформаційних процесів, іншими вагомими чинниками. Міжнародно-правовими нормами право людини, громадянина визначається як одне із фундаментальних і закріплено в конституційних актах багатьох зарубіжних держав.

Конституційним право кожного на інформацію визначено в нашій державі. Між тим, можна говорити про комплексний підхід до закріплення відповідного права: згідно з Основним Законом України (ч. 2 ст. 34) його основними змістовними елементами є низка суб'єктивних правоможливостей – право збирати інформацію, право зберігати інформацію, право вільно використовувати інформацію і право поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, які, у свою чергу, структуруються в інші різноманітні права. Крім того, інформаційну складову мають також інші самостійні конституційні права, до узагальненої назви яких все частіше в науковій літературі застосовують термін «інформаційні права».

Метою даної статті є висвітлення існуючих підходів науковців щодо визначення поняття «інформаційні права», виокремлення в системі конституційних прав і свободи людини, громадянина умовно самостійної групи інформаційних прав; аналіз стану, особливостей конституційно-правового регулювання їх забезпечення; виявлення проблемних питань нормативного визначення основоположних у цій галузі категорій, понять з метою вдосконалення законодавчої техніки їх викладення.

З метою предметного опрацювання означеної проблематики автором використаний доробок вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячений загальнотеоретичним та прикладним питанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, прав людини в умовах інформаційного суспільства, їх реалізації, і окремо – права на інформацію. Зокрема, основою для дослідження стали роботи таких вчених, як: О. В. Баранов, І. Л. Бачило, К. І. Беляков, О. А. Городов, О. В. Кохановська, Н. В. Кушакова, В. А. Ліпкан, О. В. Малько, А. І. Марущак, О. В. Нестеренко, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, В. О. Серьогін, О. В. Скрипнюк, М. А. Федотов, О. І. Ющик та ін.

Термін «інформаційні права» в юридичній науці активно почав використовуватися зарубіжними в даному випадку російськими вченими¹, а згодом і вітчизняними науковцями². На сьогодні цей термін у спеціальній літературі є досить вживаним, здійснюються певні кроки щодо розуміння сутності та змісту названої категорії. Цей факт є досить позитивним у якісно нових умовах сучасного праворозуміння, оскільки актуальними є не тільки розробка юридичною наукою відповідних основоположних понять, категорій, а й їх застосування в нормативно-правових актах, офіційних документах концептуального та іншого характеру, навчальній літературі тощо.

Однак, слід звернути увагу, що не дивлячись на застосування, автори, що дотично звертаються до відповідної проблематики, уникаються визначення поняття інформаційних прав на рівні дефініції. Зокрема, відомий російський фахівець в галузі адміністративного та інформаційного права І. Л. Бачило дає зрозуміти, що подібні права – це «основные права и свободы граждан, реализованные в информационной сфере»³.

У свою чергу, вітчизняний науковець В. Постульга присвятив своє дослідження проблемам визначення цих прав, встановленню їх змісту. При цьому наголошує, що зміст інформаційних прав людини в його розумінні становить «...не стільки коло визначених можливостей особи, скільки ряд саме обмежень на фоні загального дозволу», а закріплення в законодавчих актах відповідних обмежень є основним способом визначення правочинностей, пов'язаних з цією групою прав і свобод⁴.

Аналіз інших наукових публікацій свідчить, зокрема, що розуміння сутності визначених інформаційними прав і свобод вітчизняними науковцями першочергово зводиться до визначення переліку, деяких ознак названих можливостей⁵.

Зокрема, науковець П. Сухорольський у спеціальному дослідженні підкреслює, що, наприклад, в англійських джерелах виділяються так звані цифрові права і свободи людини (digital rights and freedoms), під якими розуміють сукупність загальноновизначених та інших прав людини у контексті поширення нових цифрових технологій, зокрема Інтернету. Такий підхід дав підстави автору під інформаційними правами людини розуміти певний перелік основних прав людини в різних сферах, на які значною мірою впливає розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному суспільстві⁶.

Таким чином, з метою усунення перешкод щодо розуміння сутності названих прав, їх суттєвих ознак, місця в загальноновизначеній системі конституційних прав і свобод людини, встановлення дієвого механізму забезпечення їх реалізації доцільні ґрунтовні теоретико-прикладні дослідження, об'єднання зусиль спеціалістів різних галузей права.

Не дивлячись на існуючі тенденції підходу щодо розуміння досліджуваної наукової категорії, слід підкреслити майже одностайний висновок: поняття категорій «право на інформацію» та «інформаційні права (свободи) людини», їх зміст не є тотожними, з чим слід погодитись. Подібне підтверджується самою логікою конституційного закріплення права кожного на інформацію та цілої низки прав, свобод людини і громадянина із змістовною інформаційною складовою (об'єктом таких прав є інформація, інформаційні ресурси, інформаційні продукти, послуги тощо), до яких можливо застосовувати термін «інформаційні права».

Конституція України 1996 р. відповідно до вже існуючих тенденцій основоположних міжнародно-правових актів у галузі прав людини право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір об'єднала в нормах різних частин статті 34 з іншим правом кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, визначивши їх самостійність.

З огляду на те, що до основних структурних елементів права на інформацію Основний Закон включає низку правоможливостей: право збирати, право зберігати, право використовувати та право поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, які, у свою чергу, структуруються в інші численні інформаційні права, можна вважати, що назване право є комплексним.

Водночас, змістовними складовими інших конституційних прав і свобод закріплені такі, зокрема, права як: право давати згоду на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про неї; право кожного громадянина на доступ до відомостей про себе (крім тих, що становлять захищену законом таємницю) в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях; право кожного перевіряти достовірність інформації про себе і членів своєї сім'ї; право спростовувати недостовірні відомості в судовому порядку; право вимагати вилучення будь-якої інформації про себе; право кожного на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї; право на забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на вільний доступ і поширення інформації про стан навколишнього середовища (право на екологічну інформацію), про якість харчових продуктів і предметів побуту (ст.ст. 31, 32, 50) та інші, які певним чином можна визначити як саме «інформаційні права» в межах досліджуваного поняття.

Основний Закон України, що значно розширив перелік інформаційних прав, свобод людини і громадянина, таким чином, забезпечив стійкість, перспективність розвитку не тільки відповідних інститутів, а й найбільш динамічних національних суспільних відносин нового типу – інформаційних.

Однак, як показав час, конституційний механізм нормативної регламентації названих правоможливостей не спрацює в повну силу, в тому числі через наявну декларативність формулювань визначальних положень стосовно вихідної для всіх існуючих узаконених інформаційних прав категорії права кожного на інформацію, особливо в частині закріплення гарантій реалізації їхньої реалізації. Реальна пряма дія конституційних норм, якщо не унеможливиться, то ускладнюється правом особи, знижується ефективність правового регулювання у відповідній сфері відносин.

Таким чином, з огляду на визначену перспективу побудови в Україні інформаційного суспільства, в умовах якого проблема забезпечення інформаційних прав людини набуває особливої ваги, змісту, існує доцільність здійснення дослідження науково-методологічних аспектів конституційно-правового регулювання інституту права на інформацію. Застосування науково обґрунтованого підходу до розробки основних засад правового регулювання – один із шляхів його реальності та ефективності здійснення.

Відомо, що правове регулювання права на інформацію, інших прав, котрі містять інформаційну складову, в Україні не обмежується тільки нормами конституційного права, а є міжгалузевим інститутом, оскільки його складають норми адміністративного, цивільного, кримінального та іншого законодавства, які в структурі своїй містять власні інститути (підінститути, субінститути). У національній правовій системі фор-

мується, розвивається спеціальний міжкомплексний інститут – інформаційне законодавство, в системі якого важливе місце посідають закони, підзаконні нормативно-правові акти. Як зазначають автори монографічного дослідження «Проблеми правового регулювання співробітництва України з міжнародною організацією ЮНЕСКО у сфері правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні», роль Конституції як засадничого джерела не може бути зведена лише до прямого регулювання. Конституційні норми передбачають прийняття окремих законів з метою конкретизації конституційних встановлень⁷. Закони, як зовнішня форма виразу правових норм, є основними серед інших актів, що регулюють відносини інформаційних прав. Це не тільки наслідок визнання верховенства закону над підзаконними актами, що регулюють відповідні відносини, а й конституційна вимога щодо законодавчого регулювання конституційних прав, свобод людини (ст. 92 Конституції України). Отже, предметна матерія законодавчих актів має бути деталізована рівно на стільки, на скільки цей акт у змозі регулювати відповідні відносини; підвищуються вимоги до юридичних конструкцій основних категорій та понять чинного законодавства.

Як свідчить аналіз, цілісність правового регулювання в інформаційній сфері на сьогодні все ще відсутня, наявні нечіткість, неузгодженість, суперечливість норм, актів законодавства, неузгоджений понятійно-категоріальний апарат тощо. Особливо ця проблема стала очевидною після набрання чинності вагомих за своїм значенням Законів України: «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. Розробка юридичною наукою основоположних понять, категорій, їх адекватне застосування в нормативно-правових актах, офіційних документах концептуального та іншого характеру залишається нагальною проблемою.

Зокрема, належне застосування категоріально-понятійного апарату законодавства залежить, зокрема, від вироблення загальнонаукових підходів до розуміння категорії вихідної категорії – «інформація». Визначення сутності вказаного поняття є предметом широких дискусій представників різних галузей знань, в тому числі юридичної науки⁸.

Мабуть, для правильного розуміння та застосування права в цілому ідеальним був би такий стан, відповідно до якого будь-який термін, що використовується, семантично став однозначним при використанні його в різноманітних галузях. У свою чергу, розмаїття трактувань сутності даного поняття в юридичному значенні є прийнятною для розвитку теоретичних засад регулювання інформаційних відносин. У свою чергу, існуючі підходи потребують певної адаптації щодо названої категорії як об'єкту правовідносин, інформаційних прав, в яких вона (інформація) має бути конкретизована, певним чином організована та узгоджена. Слід сказати, що нова редакція Закону України «Про інформацію», враховуючи певні недоліки першої редакції, на що неодноразово вказувалося у спеціальній літературі, визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (ст.1 Закону). Такий підхід щодо трактування інформації як відомостей здається більш коректним та прагматичним.

Водночас необхідно відмітити непослідовність законодавця у використанні категорії «інформація», закладеної законодавцем її сутності, при визначенні видів інформації за її змістом, наявність яких, як правових інститутів, зумовлює низку інформаційних прав людини чи громадянина. Згідно із названням законодавчим актом (ст. 10) виокремлюються за встановленим законодавцем критерієм: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації.

Незначний аналіз законодавчих визначень окремих видів інформації (ст.ст. 11–18 Закону), зокрема, свідчить про відсутність єдиного підходу щодо їх сутності, закладеного у вихідному понятті інформації, наведеному вище. Так, інформація про фізичну особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, правова інформація, наприклад, визначаються через сутнісну категорію «відомості». Такі види, як інформація про стан довкілля (екологічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація відповідно – через «будь-які відомості та/або дані». Статистична інформація, у свою чергу, «документована інформація...». І таких прикладів чимало.

У підсумку слід припустити, що відсутність узгодженого понятійно-категоріального апарату є наслідком, зокрема, досить невисокого рівня законодавчої техніки формування норм, направлених на врегулювання відносин, у тому числі й у сфері реалізації інформаційних прав людини. Певною мірою таке становище зумовлено недостатнім рівнем конституційно-правового регулювання цих відносин. Серед проблем, що потребують доктринального тлумачення в контексті конституційної реформи, – обґрунтування доцільності виокремлення конституційного права на інформацію як самостійного.

¹ Див., напр.: Кристальний Б. В., Нестеров Ю. М. Информационные права и информатика / Информационное законодательство России. – М., 1996. – № 3. – С. 4–7.

² Див., напр.: Кохановська О. Актуальні теоретичні проблеми співвідношення інформаційних прав і прав інтелектуальної власності // Підприємництво, господарство і право. Ін-т приватного права і підприємництва АпрН України. – 2004. – № 8. – С. 99.

³ Бачило І. Л., Лопатин В. Н., Федотов М. А. Информационное право. Учебник. – СПб. – Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 220.

⁴ Постульга В. Термінологічні проблеми визначення меж інформаційних прав людини // Право України. – 2001. – № 11. – С. 105–106.

⁵ Ліпкан В. А., Максименко Ю. С. Інформаційні права і свободи людини // Цит. по: natsecurity.com.ua/students/prava_svo-bodi.doc; Ліпкан В. А., Максименко Ю. С., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. – К., 2006. – http://pidruchniki.ws/13560615/politologiya/vidi_informatsiynih_prav_svob

⁶ Сухорольський П. Проблеми забезпечення та розвитку прав людини в умовах інформаційного суспільства // Український часопис міжнародного права. – 2013. – № 1. – С. 21.

⁷ Арістова І. В., Курило В. І., Крезул І. Ю. Проблеми правового регулювання співробітництва України з міжнародною організацією ЮНЕСКО у сфері правового забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні». Монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 105.

⁸ Баранов О. А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи: (монографія) / Баранов О. А. – К.: СофтПрес, 2005. – 316 с.; Корчагін М. Поняття інформації як цивільно-правової категорії / Корчагін М. // Юридичний журнал. – 2006. – № 9 / 51/. – С. 51–56 та ін.

Резюме

Костецька Т. А. Конституційно-правове регулювання інформаційних прав: деякі термінологічні аспекти.

У статті розглядаються деякі теоретико-прикладні аспекти сучасного законодавства України у сфері забезпечення конституційних інформаційних прав людини. Приділено увагу основним науковим підходам до визначення сутності поняття «інформаційні права людини». Розкриваються роль та значення норм Конституції та інших конституційних законів, що складають відповідні правові інститути. Вказується на міжгалузевий правовий характер їх регламентації. Окреслено шляхи вдосконалення конституційно-правового регулювання в цій галузі, напрями розвитку чинного законодавства. Аналізуються окремі проблемні питання нормативного визначення основоположних у цій галузі категорій, понять, вказуються певні шляхи їх розв'язання з метою підвищення якості нормотворення та ефективності правозастосування.

Ключові слова: право на інформацію, інформаційні права, інформаційні відносини, інформаційна сфера, конституційне законодавство.

Резюме

Костецкая Т. А. Конституционно-правовое регулирование информационных прав: некоторые терминологические аспекты.

В статье рассматриваются некоторые теоретико-прикладные аспекты современного конституционного законодательства Украины в сфере обеспечения информационных прав человека. Анализируются имеющиеся научные подходы к определению сущности понятия «информационные права человека». Раскрываются роль и значение норм Конституции, других конституционных законов, составляющих определенные правовые институты. Намечаются пути усовершенствования конституционно-правового регулирования в данной сфере, направления развития действующего законодательства. Анализируются отдельные проблемные вопросы нормативного определения основных понятий, категорий в анализируемой сфере отношений, намечаются пути их разрешения.

Ключевые слова: право на информацию, информационные права, права и свободы в информационной сфере, информационные отношения, конституционное законодательство.

Summary

Kostetska T. The constitutional and legal regulation of information human rights: some terminological aspects.

In the article theoretical and applied aspects of modern Ukrainian legislation in the field of right to information, other information human rights are examined. Attention is paid to the basic scientific approach to the definition of Information Law. The role and importance of the Constitution and other constitutional laws, that make the appropriate institutes, are exposed; it is indicate on the inter-branch legal nature of its regulation. The ways of improvement of current legislation and the directions of its development are outlines. Some problematic issues of legal definition of categories and concepts, that are fundamental in this industry, are analyzed; certain ways of their solution for increasing the quality of norm-creation and effectiveness of legal enforcement are specified.

Key words: law on information, information rights, rights and freedoms on information sphere, information informational relations; constitutional legislation.

Отримано 5.06.2013